

IVAN DIVIŠ: TEORIE SPOLEHLIVOSTI

(1994)

Vlna deníkových a memoárových textů, která výrazně určovala klima české literatury po roce 1989 (Hanč, Kolář, Zábřana, Mertl, Slavík aj.), vycházela z nestandardní situace během čtyřiceti let cenzury, znemožňující přímé pojmenování a vyjádření. Přitažlivá byla pro autory i čtenáře také možností expozice krajní subjektivity a otevřeného, neohraňovaného, laboratorního tvaru, souvisícího s obecnými důvody deníkového psaní. Rezonance „autentických“ deníkových textů v českém kulturním prostředí zároveň poukázala na silnou poptávku po přehodnocující osobní výpovědi a potřebu mluvčího, proroka i soudce společnosti

a průvodce dějinnými zákrutami.

Jedním z vrcholných děl deníkové literatury se stala *Teorie spolehlivosti* Ivana Diviše (1924–1999). Rozsáhlý konvolut zápisů vznikl v letech 1960–1994 (ve 2. vydání jsou záznamy dovedeny do roku 1999, těsně před Divišovu smrt, a kniha je nově zredigována); výbor pořídil Ivan Wernisch. První edici ze svého deníkového díla vydal Diviš pod stejnojmenným titulem roku 1972 v Mnichově. Významným editorským problémem byla datace záznamů; některé jsou patrně určeny mylně. Nejedná se o pravý deník, neboť texty byly dodatečně upravovány, slovy autora „*některé texty jsem opracovával léta [...]. Teprve nad texty Teorie spolehlivosti jsem se učil psát jakožto pracovat, protože poezie mně šla až trestuhodně snadno*“ (143). Deníkem zamýšlel Diviš vydat počet ze svého života i ze zdrojů a okolností svojí básnické tvorby a přístupu k ní; samočinnou logikou mu text narůstá jako „*strom, jehož růst už nejde zastavit*“ (66). Geneze deníku tedy není spojena jen se spontaneitou a nahodilostí, nýbrž je výsledkem intenzivního procesuálního úsilí.

Divišovo dílo se skládá z komplexu fragmentů – reprodukcí výroků, promluv, gnóm, myšlenek a reflexí, postřehů, komentářů, příběhů a epizod, vzpomínek, snů, úryvků z dopisů, dialogů s nepřítomnými osobami. Přes rozrůzněnost formátů záznamů Diviš obkružuje několik velkých témat, na něž podniká neustálé „*nájezdy*“ (Jiří Cieslar): poezie, víra, dějinnost a totalita, „Čechy“, podstata člověka. Divišův pohled usiluje přes fragmentárnost o nalezení výsledného poznání, o syntézu oproštěnou od determinant, kompromisů, polehčujících okolností a ústupných relativizací. Hledá bazální, na nic nepřevoditelné skutečnosti a východiska, „pr-

vočísla“. Jeho texty navozují elementární střet mezi opatrností či zbabělostí, sítí ochranných podmínek, výmluv, přípustek, zábran a hranic na straně jedné a na druhé straně titanismem, jenž je roztrášen a drtí, demaskuje veškerou prázdnotu, plochost a otrockou závislost. Nemilosrdně účtující rozkacenost na zvrácenosti a obludnosti světa a nepřetržitě prchlivé, hněvné klnutí a spílání člověku jej přivádějí i k sobectví a nedokonalostem vlastním – v egoismu a touze po moci se Divišovi odhalují základní substance lidského spočívání v bytí. Člověk je mu bytostí především provinilou, která ale svou vinu odmítá uznat a roztáčí zpupnosti a nepokorou věčný kolotoč zla.

Diviš se stále pohybuje v epicentru zásadních rozporů mezi různými projevy a součástmi vlastního bytí a konkrétního existování: to mu umožňuje poukazovat na zjevné i skryté ambivalence v člověku a neunesitelné obtíže jejich smířování a sblížování. Deník se mu stává prací s vlastní osobností, vůlí ji překovat („*Chci ustavičně něco naprosto jiného*“, 476). K mnoha tezím v průběhu dalšího zapisování klade antiteze, dokládající složitost otázek, vířivou proměnlivost a nestálost myšlení, ale též prudkou potřebu zmocňovat se věcí mnohostranně a vždy jinak, nestát se zajatcem jednou přijatého a petrifikovaného názoru („*ze zásady, apriorně s ničím nesouhlasit*“, 39). Tvůrčí a myšlenková energie dostává za úkol být transformátorem napětí, roznětkou všech potencií, iniciátorkou varovných poselství. „Globálním myšlením“ se hodlá probíjet ke schopnosti nazřít a rozvinout povahu dějů v jejich dialektice; přitom jako východisko přijímá stav lidstva na pokraji konce, těsně před nezadržitelným zřícením do propasti. Autor neúnavně bilancuje hrůzy dvacátého století a domýšlí poměr mezi velkými a malými dějinami, mezi všedností a nesnesitelnou tragikou historie přinášející války, genocidy a represe. Člověk se mu jeví jako oběť monstrózního spiknutí, ale (zvláště v dobách poklidu a zabezpečení) oběť příliš pasivní, netečná a povolná. Diviš se pro svou perspektivu radikální skepse a totálních nároků potřebuje vydělit z „*všivého okolí*“ (48), aby se vymanol z jeho rozbředlosti a indiferentnosti, ale zůstává stále upoután obklopujícím. Nechce a nemůže být od světa odloučen, nýbrž i v neobměkčitelně konstantní úzkosti a beznaději je nucen se vztahovat ke stopám přítomnosti zázračna, krásy a třeba i prostým gestům lidské nezištnosti a solidarity.

Divišův odpor k „dějinnosti“ se obrací především k osudu jeho vlasti a neblahým selháním českého národa a jeho vůdců na křížovatkách dvacátého století. V debakle spatřuje následky mravní nepevnosti a zkaženosti a později už kontaminaci prosakující „asiatstvím“ okupační velmoci – obdobu nachází i v mnichovském exilu. Vytrženost z českého prostředí prezentuje jako dalekosáhlé neštěstí, paralyzující tvůrčí síly a inspirace a svou nepřírozeností činící z jeho úsilí proces stále zbytečnější, marnější a izolovanější. „*Nad zkušeností emigrace může být už jen zkušenost mystická nebo zkušenost smrti*“, konstatuje autor (521). Divišovým deníkem tak postupuje i dilema autora, který je mírou svých schopností vyvolen a nadřazen druhým,

má povinnost vyjádřit a ztvárnit svou zkušenost a naplnit svůj talent, ale naráží na neprostupnou malost a omezenost doby.

Na ploše celého textu *Teorie spolehlivosti* probíhá osobní autorovo drama zápasu o víru a jeho spor s Bohem. Diviš je hluboce přitahován a fascinován spirituálním rozměrem života, upnutím na jeho nemateriální stránky (které se však neustále dostávají do konfliktu s tělesností). Zásadní význam pro něj získává modlitba, náboženské kategorie hříchu, pokání, milosti, svatosti atd. Stále se vrací k četbě *Nového zákona* a postavě Ježíše Krista, kterou však přijímá a promýšlí spíše v jeho lidské než božské úloze. Ač praktikující katolík, konvertující počátkem šedesátých let, odmítá církev jako mocenskou strukturu a její učení vnímá převážně jako soubor neživotných frází a obecností. Náboženské deriváty (teosofie) jsou předmětem jeho výsměchu („*Poznání vyšších světů – žádné neexistují!*“, 239). Bůh jako úběžník přehadu a absolutna je Divišovou nejbytotnější potřebou i noční můrou – nenachází v uspořádání a směřování světa žádné indicie jeho soucitu s člověkem (a potažmo i jeho existence), ale zároveň je mu objektem tvůrčího a mravního puzení, garantem a představitelem významu všeho konání, bez něž se smysluplnost života propadá v hříčku a absurditu.

Pro Diviše je smyslem bytí poezie – proto se velká část úvah a reflexí vztahuje právě k ní. Poezii přijímá jako extrémní riziko a stav stálé nejistoty, nehotovosti a nezakotvenosti, výzvu k boji, opak zvyku a přilnutí. Tvorba je činem sebezáchovným i přetvářejícím. Básník, „*který na sebe všechno vzal*“ (80), přijímá úděl samoty a téměř až vykupitelskou misi, neboť umění vystupuje jako protihráč a protiklad smrti. Diviš dokáže stejně tak ukázat na odvrácenou tvář poezie a zpochybnit její význam – vidí její parciálnost, instrumentálnost, náhražkovitost. Umění život převyšuje, ale je z něj odvozeno a proti jeho projevům je paradoxně bez ceny. Proto poezie vyžaduje od autora nashromáždění sumy životních zážitků, běd, zápolení a vzruchů, z jejichž látky čerpá. Básníka se poezie zmocňuje, ovládá ho a reguluje, „*on nemá poezii, poezie má jeho*“ (108). Nadání, dispozice neznamenaají nic definitivního a musí být znovu dobývány a obnovovány v nepřetržitém vypětí a nasazení. Platí, že „*poezie je stav člověka*“ (236), tedy proměnlivost, prchavost a unikavost. Vyžaduje důslednost, věrnost a ochotu k cestě do hlubin, setkání s neznámem. Její reflexe je nezbytná, neboť zachází s fenomény a silami, jejichž podstatě autonomní kreativita nerozumí. Poezii lze ztotožnit s magickým úkonem osvětlujícím svět.

Báseň se rodí ze setkání s jazykem: „*Nejsem ani sofistika, ani dialektika, ale citlivý na řeč.*“ (588) Hlavním dodavatelem jazyka je charakter, stanovující stupeň přiblížení k pravdivosti. Divišův jazyk vášnivě odmítá „*ornamentování nicoty*“, upřednostňuje eruptivně tryskající robustní expresivitu, střídá ji však i se stylem věcným, popisným a civilním. Úporným a plodným hledáním zadíravého, co nejodstíněnějšího a nej-subtilnějšího výrazu se Diviš svou *Teorií spolehlivosti* postavil k výrazným stylistům české prózy typu Ladislava Klímy.

Divišův deník se zařadil, zvláště svým ohledáváním prostoru, v němž se stýká a potýká zemské a nadzemské, k žánrově příbuzným dílům světové literatury, které napsali Fjodor Michajlovič Dostojevskij, Witold Gombrowicz, Vasilij Rozanov, Julien Green aj.

Ukázka

Teprve nad texty *Teorie spolehlivosti* jsem se učil psát jakožto pracovat, protože poezie mně šla až trestuhodně snadno, a podle toho mnohé stránky vypadají. Dva tisíce textů klohním přes šest let a kdovíkolik let potrvá, než budou moci vyjít v rodné řeči, jakože jsou již nabídky z ciziny, ne nejmenší to ostuda. Některé texty jsem opracovával léta. Teorie není námětově neomezenější, a pro každý její okruh jsem si musel bez předchozího školení vytvořit kód. To nemohlo nastat z pondělí na úterý. Často jsem si citoval Hemingwayovo zastesknutí nad špatnou vyjadřovací schopností; avšak patrně právě v tomto nedostatku leží jedna z jeho mála důstojností. Musí totiž dělat víc, musí se učit tvářet a tvořit, nemá-li věc zesprostačet v rutinu.

(143)

Vydání

Teorie spolehlivosti, Mnichov 1972 (výbor); Torst, Praha 1994; 2. vydání (rozšířené), Torst, Praha 2002.

Překlad

Norsky (2000): *Mukter – digt og dugboksnotates*, Aschehog, Oslo.

Ceny

Státní cena za literaturu 1995.

Reflexe

Jenom ten, kdo prošel obdobnými cestami, by měl právo opakovat Divišovy názory, jež jsou vždy vyústěním této jedinečné cesty.

Jiří Brabec: „Prostor sebereflexe, škola kázně“, *Nové knihy* 1994, č. 39, s. 1.

Aniž bychom tím chtěli jakkoliv snížit Divišovo dílo básnické [...] základní jeho knihou patrně zůstane právě *Teorie spolehlivosti*. [...] Pravdivost obrazu světa není v tom, že všechny jednotlivosti jsou pravdivé, je v celistvém lidském pohledu, je v bipolaritě, která je součástí snad každého Divišova záznamu [...].

Vladimír Karfík: „1994 – Divišův rok“, *Literární noviny* 1995, č. 3, s. 6.

Teorie spolehlivosti připomíná zvláště jednu Demlovu knihu: *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*. Připomíná ji útržkovitostí, troušením moudrosti o čemkoliv na světě, prudkými soudy o lidech

živých i mrtvých, oněmi „pravdami jednoho okamžiku“, superortodoxním katolicismem střídaným samorostlými herezemi [...].

Nabízí-li tedy Ivan Diviš jako alternativu proti všemu prokletému světu sebe sama, mýtus o Ivanu Divišovi básníku, o jeho utrpení a jeho svatém vzteku, není to (při všech bezesporu silných místech v *Teorii spolehlivosti*, při pasážích s tématem smrti především) alternativa přitažlivá ani důvěryhodná.

Martin C. Putna: „Anti-Diviš“, *Literární noviny* 1995, č. 3, s. 6.

Divišovy promluvy jsou plodem až hysterické přecitlivělosti, ale je to citlivost, která přitom přesně rozpoznává a reaguje na to, co život a člověka ničí a brání mu žít plně a šťastně, i když se tímto podobného nároku sám zbavuje. Diviš hrozivě přehání, vše je obvykle nejhorší, nejtragičtější, nejzoufalejší, ale jeho přehánění a rouhačství je způsobem, jak vyhrotil formulaci k jejímu nedosažitelnému horizontu, kterým je ideál plnosti a přesného osvícení smyslu.

Jiří Peňás: „Ivan Diviš: Smrtelně sám a všem na očích“, *Týden* 2002, č. 17, s. 74.

Méně případné je časté srovnávání *Teorie spolehlivosti* s *Celým životem* Jana Zábřany [...] v rovině intimní zprávy o propastnosti existence se *Teorie spolehlivosti* liší od Zábřany jako opera od dopisu na rozloučenou.

Viktor Šlajchrt: „Mezi Punkvou a Everestem“, *Respekt* 1995, č. 4, s. 19.

Připadá mi případný postřeh Josefa Jedličky: je sice nasnadě srovnat Diviše s vášnivými pamfletiky Bloyem, Demlem či Klímou, ale skutečně blíže má k mentalitě Dostojevského! V sebe-palující výhni nerozřešitelného sváru pýchy a pokory, neposlušné vzpoury a vydanosti v oběti, mezi láskou a odporem; v kataklyzmatickém prožitku „soudného“ času, samopřesvědčenosti o svém údělu, o poslání tvůrce všemu navzdory – a taky v intimní zkušenosti s démony světa a nitra, zhoubnými to náruživostmi, které se navzájem probouzejí a odpovídají si.

Rudolf Matys: „Divišovy dýmy po vnitřních požárech“, *Lidové noviny* 31. 12. 1994 (příl. *Národní* 9).

Snad se ukázal hlubší smysl Divišovy čtyřicetileté věrnosti *principu*: dobrat se v zavalujících ambivalencích, skrze uctívané i zavrhané slovo někam dál a hloub, odkud patrně vycházela železná síla Kristova, kam umějí nahlédnout v prozřetelném tušení – netušení jen děti, k spolehlivé energii, na kterou jako na neviditelný benzín jede celý kosmos i naše existence i přesto, že onemocněly prázdnotou. Je to energie reflexí tristně znehybňovaná, jenomže právě jen v reflexi, ve zlomcích zachytitelná – vyživuje div života.

Jiří Cieslar: „Možnosti hněvu“, *Kritický sborník* 1995, č. 3, s. 54.

Do kategorie *třepení* neboli *šuntu* patří hlavně ona četná místa, kde se autor vyjadřuje k nej-různějším obecným, „všelidským“ otázkám; své názory často pronáší formou paušálního,

apodiktického soudu, a lze nad tím, namouvěru, zakusit celou škálu pocitů, od lehkých rozpaků až po skutečná muka trapnosti.

Petr Fidelius: „Iluze spolehlivosti“, *Kritický sborník* 1995, č. 3, s. 62.

Slovo redaktora

Když Diviše něco napadlo, napsal si to na papír i s příslušným datem. Pokud měl po čase pocit, že nalezl lepší a přesnější formulaci, připsal ji na stejný list. Z toho je jasné, že nejde o deník, ale o zvláštní, plnohodnotný druh tvorby – o přípravu materiálu, ze kterého možná původně měly vznikat básně, ale který se brzy sám ukázal prudce rostoucím palácem, pyramidou a chrámem.

„Pět odpovědí Jiřího Horáka“ (rozhovor vedl Pavel Kosatík), *Tvar* 1997, č. 13, s. 3.

Bibliografie ohlasů

STUDIE: J. Ciesler, *Kritický sborník* 1995, č. 3, s. 49–54, též in *Hlas deníku*, Praha 2002, s. 325–337; P. Fidelius, *Kritický sborník* 1995, č. 3, s. 55–68; M. Hybler, *Kritická Příloha Revolver Revue* 1995, č. 3, s. 40–44; R. Svoboda, *Literární noviny* 1996, č. 48, s. 8–9; *týž*, *Česká a slovenská literatura dnes*, Opava–Praha 1997, s. 130–134; R. Krumphanzl, *Kritická Příloha Revolver Revue* 1996, č. 5, s. 88–91.

RECENZE: J. Lukeš, *Týden* 1994, č. 4; L. Šinkmajer, *Tvar* 1994, č. 18; J. Slomek, *Literární noviny* 1994, č. 39; J. Brabec, *Nové knihy* 1994, č. 39; J. Rulf, *Reflex* 1994, č. 46; J. Peňás, *Mladá fronta Dnes* 10. 11. 1994; *týž*, *Týden* 2002, č. 17; V. Novotný, *Práce* 27. 10. 1994; P. Mandys, *Český deník* 14. 11. 1994; P. Šrut, *Lidové noviny* 31. 12. 1994; R. Matys, *Lidové noviny* 31. 12. 1994 (příl. *Národní 9*); I. Kotrlá, *Akord* 1994/95, č. 6; V. Karfík, *Literární noviny* 1995, č. 3; M. C. Putna, *Literární noviny* 1995, č. 3; V. Šlajchrt, *Respekt* 1995, č. 4; V. Novotný, *PRO* 1995, č. 5; P. Motýl, *Modrý květ* 1995, č. 6; J. Kůstka, *Denní Telegraf* 1. 11. 1995; M. Zelinský, *Tvar* 1997, č. 14; J. Suchánek, *Distance* 1998, č. 1; L. Kasal, *Tvar* 1998, č. 13; *týž*, *Tvar* 1998, č. 16; J. Žďárský, *Tvar* 1998, č. 16; J. Slomek, *Lidové noviny* 9. 5. 2002; J. Med, *Katolický týdeník* 2002, č. 42; M. Tomášek, *Host* 2003, č. 3.

Jiří Zizler